

Zvonimir Baletić*

UDK 330.831.8

JEL Classification B29, A13

**PRIVATNI KAPITALISTIČKI FUNDAMENTALIZAM,
EKONOMSKI LIBERALIZAM I EKONOMSKA
ZNANOST****

Neoliberalizam se, kao najnovija varijanta ekonomskoga liberalizma, u posljednjih tridesetak godina, nametnuo svijetu kao dominantna ekonomsko-politička doktrina društvenoga razvitka, osmišljen prvenstveno sa stajališta interesa i slobode djelovanja privatno-vlasničkoga kapitala, nudeći se kao projekt ekonomske organizacije svijeta na tržišnim osnovama. On zagovara privatizaciju i deregulaciju ekonomskih aktivnosti, liberalizaciju međunarodnih ekonomskih tokova i sustavno smanjivanje državnih funkcija u oblasti ekonomije. Raspad komunizma, kao mogućega alternativnoga sustava i potreba vraćanja mnogih zemalja sa državnim upravljanjem gospodarstva na tržišni sustav, dao je liberalnom pokretu nov snažan zamah. Evoluciju takvih stavova pratio je i podržavao i razvitak ekonomske znanosti, a njezin mu je dominantni smjer služio kao značajna teorijska i ideološka potpora, pa je svoj smisao nalazio u racionalizaciji liberalne doktrine i prakse.

Ideološki savez liberalizma i ekonomske znanosti nije, međutim, ostao bez štete za ekonomsku znanost. Ona je time preuzela i liberalne ideološko-političke postulate kao obvezne za ekonomsku znanost uopće, sužavajući je tako na jedan povijesno poseban sustav i na njegovu praksu ekonomske organizacije, proglašujući sve druge povijesnim zabludama. Time se suzio prostor kritičkoga promišljanja suvremenih realnih problema svjetskoga

* Z. Baletić, akademik, redoviti profesor na Fakultetu političkih znanosti i znanstveni savjetnik u Ekonomskom institutu, Zagreb. Rad primljen u uredništvo: 24. 5. 2006.

** Ovaj je prilog skraćeni izvod iz opsežnijega autorova rada koji je objavljen pod naslovom "Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost", rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 492. Knjiga XVIII., Društvene znanosti Zagreb 2005.

razvitka, a ekonomsku je znanost lišio velikoga dijela njezine intelektualne tradicije, koji se razvio i pokazao u njezinim legitimnim i korisnim znanstvenim postignućima. Mnogi smjerovi ekonomske znanosti, znanstveni status kojih nije nikada valjano osporen, odrezan je tako od «standardne» varijante i gurnut na marginu ekonomske misli, obrazovanja i praktične primjene. Ideološki je dogmatizam tako postao «standardni» obrazac ekonomskoga mišljenja.

No, da bi paradoks bio veći, liberalna koncepcija ekonomije nije u povijesti ekonomske misli ništa novo. Ta je koncepcija, razvijena na svršetku 18. i na početku 19. stoljeća na osnovi učenja Adama Smitha, u velikoj mjeri određena posebnim osobnim i povijesnim okolnostima njezina autora i vremena, i u mnogim je aspektima osporavana od samoga početka, kako sa stajališta njezine vlastite unutarne logike, tako i sa stajališta njezine nesposobnosti da daje adekvatne odgovore na izazove vremena, a posebno krupnih ekonomskih poremećaja i socijalnih sukoba. Mnogi alternativni smjerovi nastali su na osporavanju liberalne doktrine i na nuđenju adekvatnijih i prihvatljivijih pristupa i odgovora.

Prikazujući povijesni nastanak i razvitak liberalne doktrine, jednako kao i ograničenost njezine suvremene primjene, autor se zalaže za reafirmaciju slobode i širine ekonomskih istraživanja u širokom povijesnom i društvenom kontekstu, odbacujući ideološke pristranosti. Suočenoj i danas s ne manje zahtijevnim izazovima, to bi ekonomskoj znanosti vratilo vitalnost i znanstveni ugled za praktično rješavanje složenih društvenih problema i smanjilo bi nezadovoljstvo mnogih istaknutih ekonomista njezinom sadašnjom ulogom.

Uvodna riječ urednika

Velika društvena događanja protekloga stoljeća bila su u izravnoj vezi s proturječijima dviju središnjih institucija naše civilizacije - a to su tržište i demokracija. Potvrdilo se povijesno pravilo o povezanosti razvitka znanja i razvitka fundamentalnih otkrića i na njima zasnovanim tehnologijama i intenzitetu djelovanja proturječja tržišta i demokracije. A upravo u prošlom stoljeću akumulirana znanja i na njima zasnovane nove tehnologije i proizvodi nadmašuju ukupne do tada ostvarene znanstvene spoznaje. To se posebno odnosi na treću i na četvrtu tehnološku (informatičku) revoluciju.

U tim su uvjetima tržište i konkurencija dobili dotad neviđene razmjere i dotad neviđene razorne posljedice. Pojavni oblici tih događanja velika su svjetska

kriza na svršetku dvadesetih, nastanak društva blagostanja i reforma društva blagostanja (koja još uvijek traje), nastanak realnog socijalizma i tranzicije (koja još uvijek traje). Sve su se te pojave i promjene događale u ozračju naizmjenične dominacije dviju ekonomskih doktrina - liberalne i intervencionističke. John Maynard Keynes još je u vrijeme velike krize godine 1926. napisao svoj poznati rad pod naslovom "The End of Laissez-Faire". U tijeku kasnijih događanja opće je prihvaćena činjenica da svjetski kapitalistički poredak nije spasila nevidljiva ruka Adama Smitha, nego veoma vidljiva ruka Johna Maynarda Keynosa.

U ozračju snažnih globalizacijskih trendova posljednjih desetljeća protekloga stoljeća, moćnici suvremenoga svijeta kao da su zaboravili ne tako daleka povijesna događanja. Dominantna snaga neoliberalizma rodila je, ne samo tržišni, nego i kapitalistički fundamentalizam. Tržišna proturječja po kojima bogati postaju sve bogatijima, a siromašni sve siromašnijima, nikada nisu tako snažno djelovala. Suvremeni je svijet kao globalno selo tako drastično podijeljen na prebogatiju manjinu i veoma osiromašenu većinu, kao nikada prije.

Procesi socijalnog raslojavanja drastično se nastavljaju. Upozorenja Vatikana i Ujedinjenih naroda nisu naišla na neko razumjevanje. A što je u svemu tome najgora - ni društvene znanosti, pa ni ekonomska znanost nisu posvetili pojavi dominacije ekonomskog neoliberalizma odgovarajuću pozornost. U broju 5-6/2005. našega časopisa upozorili smo da stvaranje uvjeta za održivi razvitak mora biti osnovna zadaća ovoga stoljeća. Dominacija ekonomskoga neoliberalizma osnovna je barijera koju je potrebno savladati radi stvaranja ozračja za kretanje u smjeru održivoga razvitka. I premda i svjetska znanost upozorava na to, ipak se i znanstvenicima ponekad događa da od drveća ne vide šumu. Nešto šira razmatranja o temi ekonomski liberalizam i ekonomska znanost stimulirat će i naše znanstvenike da posvete nešto više pozornosti pitanjima i problemima na koje nas upozorava autor Zvonimir Baletić.

Dragomir Vojnić

*“Ne najmanji od teorijskih problema, za koje je perspektiva povijesti kao međudjelovanja bitna, onaj je koji je ključan za razumijevanje povijesnog razvoja **Homo sapiens-a**. To je sukob između sila koje pridonose preobrazbi **Homo sapiens-a** od neolitičkog do nuklearnog čovječanstva i sila čija je svrha održavanje nepromijenjene obnove i stabilnosti ljudskih kolektiviteta ili društvenih sredina. Jer u najvećem dijelu povijesti sile koje su kočile promjenu u pravilu su, iako s povremenim izuzecima, uspješno obuzdavale promjenu s neizvjesnim ishodom.*

Danas se ta ravnoteža odlučno nagnula u drugom smjeru. I to neravnoteža, koja bi mogla nadmašiti sposobnost ljudi da je podnesu, a gotovo sigurno prelazi sposobnost ljudskih društvenih i političkih institucija da je drže pod kontrolom.”

Eric J. Hobsbawm

1. Neoliberalizam kao privatni kapitalistički fundamentalizam

Veliki je paradoks moderne svjetske povijesti to što dramatična intelektualna, socijalna i politička previranja dvadesetoga stoljeća nisu trećem tisućljeću prenijela nikakvo trajno i vrijedno naslijeđe o razumijevanju svijeta i mudrosti ponašanja. Zamoreno silinom strasti i žestinom sukoba, XX. se stoljeće pri svome kraju prepustilo «kraju povijesti». Napustivši svoje velike socijalne projekte, ono se vratilo svjetonazoru i praksi jednoga ograničenoga projekta devetnaestoga stoljeća, kojeg su teorijske i ideološke osnove postavljene čak stoljeće prije. Kao da dramatičnog iskustva dvaju svjetskih ratova, komunizma, fašizma, velike ekonomske krize, državnog intervencionizma, socijalne države, hladnoga rata, dekolonizacije, trećega svijeta i nesvrstanosti, nije ni bilo, svijet se u znaku neoliberalizma i globalizacije naglo primirio i integrirao radi zaštite vlasništva, slobode kretanja robe i kapitala i filozofije individualizma. Pritom se najjača sila svijeta stavila u funkciju zaštite slobode i prava čovjeka u cijelome svijetu. Vratilo se i staro uvjerenje Johna Stuarta Milla da je svjetski sustav slobodne trgovine dovoljna garancija za održanje svjetskoga mira, sigurnosti i svakoga napretka.¹ Čemu sva ta buka i bijes dvadesetoga stoljeća, ako su se stvari mogle tako brzo i mirno

¹ «I može se reći bez pretjerivanja da su veliki razmjeri i brzi porast međunarodne trgovine, budući da su glavna garancija svjetskog mira, veliko trajno osiguranje neprekidnog napretka ideja, institucija i karaktera ljudske vrste», John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, ed W. J. Ashley, 1929., knj. III., str. 582.

posložiti u novi svjetski poredak mira, slobode i obilja? Tko je mogao, poslije svega, sanjati da bi obnova liberalizma bila sretan završetak povijesti!

Društvene znanosti, posebno ekonomska, takvom su ishodu dale značajan doprinos dokazivanjem prednosti i neminovnosti novoga poretka i nudeći mu doktrinarnu osnovu. No, da bi se oformila jednostavna i koherentna teorijska osnova te doktrine, sama se ekonomska znanost morala suziti, morala se odreći mnogih svojih provjerenih postignuća i iskustava uspješne primjene drukčijih pristupa i teorija i redefinirati predmet svoga bavljenja i svoju društvenu ulogu. Ta je redukcija ekonomske znanosti i njezina nova kodifikacija, bitno provedena neoklasičnim modelom konkurentskih tržišta, kakav je razvijen već na kraju devetnaestog stoljeća. Nova je ortodoksija neoliberalizma svoj pregnantni iskaz našla u tzv. *Washingtonskom konsenzusu*², kako ga je 1990. formulirao John Williamson, kao program ekonomske stabilizacije institucionalnim prilagođavanjem normama slobodnoga tržišta sa ciljem kontrole inflacije i racionalizacije struktura proizvodnje i potrošnje, te podizanja stupnja efikasnosti i fleksibilnosti poslovanja. Pritom se efikasnost izjednačila s maksimiranjem vlasničkih profita, a fleksibilnost sa smanjenjem zaposlenosti i dohodaka radnika, uz sužavanje radničkih prava i sve veću nesigurnost njihovih radnih mjesta. Prevedeno na instrumentalni jezik ekonomske politike; nova se ortodoksija svela na deset kratkih recepata: fiskalnu disciplinu; preusmjerenje javnih izdataka (ponajprije onih za zdravstvo, obrazovanje, socijalnu skrb i infrastrukturu); poreznu reformu; jedinstvene konkurentne tečajne stope; sigurnost vlasničkih prava; deregulaciju; liberalizaciju trgovine; privatizaciju; poticanje stranih izravnih investicija i financijsku liberalizaciju. Od države se zatražilo da se povuče iz regulacije i upravljanja gospodarskim aktivnostima i da se ograniči na uspostavu sigurnog i poticajnog okvira i makroekonomskih uvjeta za slobodno odvijanje privatnih aktivnosti.

Lako se može uočiti da je nova teorijska paradigma i na njoj razrađena strategija društvenoga razvitka prije svega promišljena sa stajališta vlasničkih interesa i jačanja njihova ekonomskog i socijalnog položaja, prebacujući organizaciju znatnog dijela tradicionalnih državnih funkcija na privatni kapital. Doista, velike

² Williamson, John (1990.), «What Washington means by policy reform», u John Williamson (ed.), *Latin American Adjustment. How much has happened?*, Washington: Institute for International Economics. Program reforme ekonomske politike bio je prvotno zamišljen za zemlje Latinske Amerike, ali je poslije propisivan i kao program za krizno područje jugoistočne Azije i za tranzicijske zemlje srednje i istočne Europe, uključivši i Hrvatsku. U tranzicijskim je zemljama reforma sustava obuhvatila ne samo stabilizaciju i prestrukturiranje gospodarstava, nego i osnovnu promjenu socijalne strukture i političkih sustava. Pored grube zablude da je moguće istodobno provesti stabilizaciju i prestrukturiranje proizvodnje, s jedne strane, i provesti temeljnu preobrazbu socijalne strukture i političkog sustava, sa druge strane, primjena neoliberalnog modela pokazala se pogrešnom i ahistorijskom, ostavljajući iza sebe duboku depresiju i kaotične socijalne i političke prilike u većini tih zemalja.

političke, socijalne, moralne i intelektualne promjene uvijek su praćene promjenama u odnosima sila koje uređuju ekonomsku organizaciju društava. Nimalo nije čudno da je pad velikih kolektivističkih društveno-političkih projekata iskorišten za jačanje moći, utjecaja i ugleda onih socijalnih snaga koje se osjećaju pobjednicima u tom povijesnome raspletu. Dugoročna se zaštita vlasničkih interesa stoga i morala prva nametnuti kao osnovni smjer institucionalizacije novoga svjetskoga poretka. Tradicionalna država se svojim institucijama i mehanizmima društvene regulacije, morala tako transformirati i prilagoditi novim odnosima socijalnih snaga. Država nije, ipak, ostala bez posla, ali je dobila delikatnu i opsežnu zadaću da provede ovo preustrojstvo i pokrije ekonomske i socijalne posljedice svoje vlastite destrukcije, a time i trajno kompromitira svoju eventualnu ulogu u mogućem osmišljavanju i usmjerivanju budućih procesa društvenoga razvitka na drugačijim načelima.

Onesposobljavanje državnih institucija da samostalno potiču i provode društveno prihvatljivu i ekonomski efikasnu strategiju društvenoga razvitka, s jedne strane, otvaralo je prostor za šire djelovanje neoliberalnih elita, a sa druge strane, za afirmaciju nadmoći liberalnih doktrina, čak i u uvjetima očitih socijalnih nepravdi i razvojnih neuspjeha, koji prate njihovu primjenu. Rasprava o tržišnim nedostacima i o prijekoj potrebi državne intervencije u nekim određenim situacijama, koja se prije u ekonomskoj teoriji smatrala posve legitimnom i korisnom, zamijenjena je odbacivanjem državne intervencije kao načelno nepotrebne i štetne. U tome smislu neoliberalizam se nije pokazao kao neka mirna i oprezna evolucionistička reforma, nego kao projekt radikalnog preustrojstva društva u korist jednog dijela socijalnih sila prema njihovim posebnim interesima, viziji i vrijednostima.

Gledajući iz povijesne perspektive, neoliberalizam po svom smislu radikalne pretvorbe bitno se ne razlikuje od svoga liberalnoga prethodnika iz prijašnjih stoljeća, kakvim su ga definirali Adam Smith, Jeremy Bentham i njegovi sljedbenici među klasičnim ekonomistima. Bentham je, naime, tvrdio da je svaka državna vlast sama po sebi veliko koruptivno zlo, koja brani zastarjele običaje i slučajne zakone, i za sigurnost društva nepotrebno ograničuje individualno djelovanje. Što manje države, to bolje, tvrdio je on. Kao nužno zlo, sklono korupciji, ograničavanju, zloporabi i monopolu, država uvijek mora biti pod kontrolom javnoga mnijenja i univerzalne odgovornosti. «Minimizirati državu!» bilo je osnovno geslo njegovoga projekta revizije britanskoga zakonodavstva, kao sredstvo oslobađanja individualne energije za privatnu poduzetnost, rad i inventivnost.³ Slično kao što je to danas zahtjev za deregulacijom i privatizacijom

³ Vidi Jeremy Bentham, (1787.) *Defence of Usury*, u *Economic Writings*, (1952.), ed. W. Stark, London: Allen & Unwin; *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789.

Tijek, nasilne metode i trajne socijalne posljedice prvog institucionalnoga «prilagođivanja» zorno su opisali neki oponenti (na pr. Piercey Ravenstone i neki književnici kao suvremenici i poslije Karl Polanyi u svojoj klasičnoj *Velikoj preobrazbi*)⁴. Ali dok je zakonodavna reforma u Benthamovo doba imala opravdanje u doista kaotičnom stanju engleskoga zakonodavstva i pravosuđa i u nekompetentnoj državnoj upravi, koji su bili smetnja modernome ekonomskom i tehnološkome razvitku, koji je već bio u velikome zamahu,⁵ neoliberalizam bi se, budući da je u velikoj mjeri značio poništenje socijalnih postignuća iz prethodnoga kapitalističkoga razdoblja, koja su se općenito smatrala društvenim napretkom, a koja su sada proglašena preprekom napretka, mogao označiti i kao radikalna kapitalistička restauracija. U tome je značajna razlika između liberalizma osamnaestoga i devetnaestoga stoljeća, koji je rušio institucionalni i socijalni okvir feudalnog ili polufeudalnog društva, i neoliberalizma koji je usmjeren protiv ekonomskih i socijalnih postignuća ostvarenih unutar naprednih kapitalističkih društava. Ambicije su neoliberalizma redefinirati odnose društvenih snaga redukcijom prava iz rada i socijalnih prava, i njihovom što jačom nivelacijom u svjetskim razmjerima i to zato, da bi se povećao udio vlasničkih klasa u raspodjeli dohotka društva. Tehnološka i informacijska povezanost svijeta i na njoj zasnovana univerzalna konkurencija poslužila je danas kao ekonomsko opravdanje i snažno sredstvo te nivelacije. Zato se neoliberalizam može s pravom označiti i kao privatno-kapitalistički fundamentalizam.⁶ Izašlo se sa stavom da sva proizvedena vrijednost izvorno pripada vlasnicima kapitala, a da su dohoci svih drugih slojeva društva zapravo troškovi vlasnika za koje oni imaju pravo u ime efikasnosti zahtijevati da se svedu na potreban minimum. Povijesni kontekst raspada alternativnog komunističkog poretka i stvarni procesi tehnološke globalizacije samo su olakšali taj zaokret i donekle su prikrili njegovu konzervativnu prirodu.

⁴ Vidi, Karl Polanyi (1944.), *The Great Transformation, The Political and Economic Origins of Our Time*, hrvatski prijevod *Velika preobrazba, Politički i ekonomski izvori našeg vremena*; Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 1999. Sjajnu kritiku liberalne politike, njezinih ideoloških pretpostavki, metoda i poraznih socijalnih rezultata, dali već u prvoj trećini devetnaestoga stoljeća, S. de Sismondi, Piercey Ravenstone i Richard Jones, (znatno prije od Marxa), čija su djela potisnuta, prešućivana i nikada adekvatno valorizirana. Vidi, Piercey Ravenstone, (1821.) *A Few Doubts as to the Correctness of some Opinions Generally Entertained on the Subjects of Population and Political Economy*; Richard Jones, (1831.) *An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of Taxation* i (1859.), *Literary Remains*. Sva tri djela pretiskao je u Augustus M. Kelley u seriji *Economic Classics*, New York, 1966., 1964.

⁵ Usporedi opis engleskog stanja uprave i zakonodavstva na svršetku 18. stoljeća u G. M. Trevelyan, *British History in the Nineteenth Century, 1798.-1902.*, (1928.).

⁶ Branko Horvat je insistirao na terminu «tržišni fundamentalizam», ali on opisuje samo vanjski organizacijski okvir djelovanja, a ne nositelje, interese i ideologiju neoliberalnog pokreta, pa nam se čini da termin «privatno-kapitalistički fundamentalizam» bolje izražava njegovu društvenu prirodu.

Pritom upada u oči međusobna prožetost neoliberalizma kao realnog poretka svijeta i neoliberalizma kao dominantne ekonomske doktrine. I ona je sasvim prirodna, kao što je bila i u slučaju njegova starijeg liberalnoga dvojnika. Liberalnim teorijama i liberalnom socijalnom projektu, naime, pripisan je ostvareni ekonomski napredak zapadnoga svijeta, stvaranje dinamičkog sustava razvitka, zasnovanoga na znanosti, pa tehnološkim otkrićima i na poduzetničkim pothvatima, a koji su navodno bili mogući jedino u okviru efikasne ekonomske organizacije na liberalnim načelima. «Efikasna ekonomska organizacija ključ je rasta; razvitak efikasne ekonomske organizacije u zapadnoj Europi objašnjava uspon Zapada» aksiomatski ističu D. C. North i R. P. Thomas u svom poznatom djelu, *Uspom Zapadnog svijeta*.⁷ Za njih «efikasna organizacija» znači uspostavu institucionalnih aranžmana i vlasničkih prava koja stvaraju poticaj da se individualni gospodarski napor usmjeri u aktivnosti koje donose privatnu stopu prinosa blisku društvenoj stopi prinosa ili, jednostavnije rečeno, gdje privatna osoba prisvaja gotovo cijeli pozitivni učinak svoje aktivnosti. «Dopuštajući da pojedinci u društvu mogu odlučiti da ignoriraju takve pozitivne poticaje, i da se u svim društvima neki zadovoljavaju svojim sadašnjim položajem, uzročni empirizam ipak upućuje da većina ljudi više voli više nego manje dobra i da se tako i ponaša».⁸

Ova, naoko jednostavna postavka, za koju nije jasno je li više teorija ili generalizacija povijesnoga iskustva, ima dalekosežne posljedice za razumijevanje odnosa ekonomskoga rasta i liberalnoga ekonomskoga sustava, zato što autori očito pretpostavljaju da nositelji rasta mogu biti samo pojedinci, kojima je osigurano puno prisvajanje korisnoga učinka njihove aktivnosti i da je takvo objašnjenje rasta dovoljno i povijesno dokazano. Budući da svi ljudi nisu jednako zainteresirani i sposobni za organizaciju gospodarskih aktivnosti, nego da je to samo poduzetna manjina, a efikasna je organizacija njezina zasluga, zato se moraju osigurati sloboda vlasništva i prijenosa dobra i diferencijacija ljudi po bogatstvu i moći. Ništa se ne kaže mogu li i neki drugi socijalni entiteti, uz pojedince, također biti nositelji efikasne ekonomske organizacije i koji socijalni mehanizmi reguliraju ekonomske aktivnosti koje pretpostavljaju kombiniranu uporabu većega broja aktera i sredstava. Mogu li ti mehanizmi imati karakter individualnih transakcija? Što je s proizvodnjom kao tehnološkom aktivnošću i raspodjelom proizvoda koji su nesumnjivo kolektivno ostvarenje i o kojima ovise aktivnost, reprodukcija života i socijalni položaj onih koji sudjeluju u tim procesima. Znanje i rad njihovi su osnovni faktori. Dioba rada i distribucija proizvoda su eminentno društveni fenomeni, koji se ne mogu objasniti samo nečijom većom ili manjom sklonošću za dobrima. Svi ljudi, a ne samo neka posebna manjina, imaju potrebu za dobrima i

⁷ Douglass C. North & Robert Paul Thomas, (1973.), *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press, str 1.

⁸ *Ibid.* str 1.

općenito teže poboljšanju svoga materijalnoga blagostanja, a to dodatno zaoštava konkurenciju za pristup proizvodnim sredstvima i proizvedenim dobrima i izaziva sukobe i opću napetost koji teško mogu biti predmet privatne regulacije. Imaju li svi jednako pravo na život i sudjelovanje u aktivnostima koje ga omogućuju? Jednostavna predodžba ekonomskoga života, institucija koje ga reguliraju i ostvarenoga napretka kao skupa individualnih transakcija, plod su pravnoga formalizma, pa začuđuje što dolazi od istaknutih i iskusnih ekonomskih povjesničara. Pritom se zaboravlja da su u povijesti ekonomske misli najoštrij i najdosljedniji kritičari liberalističkih aksiomatskih pretpostavki upravo bili oni ekonomisti koji su imali najrazvijeniji osjećaj za povijesna i komparativna ekonomska istraživanja (Sir James Steuart, J. C. L. Simonde de Sismondi, Piercey Ravenstone, Richard Jones, cijela njemačka historijska škola, većina institucionalista, Jacob Viner, Joseph A. Schumpeter). Povijesna iskustva, naime, uvijek su bila najslabiji oslonac ekonomskog liberalizma.

Pokušaj da se pomire apriorističke koncepcije liberalizma s povijesnim iskustvom zato je u najnovijoj obnovi liberalizma dobio strateško značenje. Pojava tzv. nove ekonomske povijesti (D. C. North, R. W. Fogel) takav je jedan pokušaj da se dokaže da su ekonomski fenomeni u svom povijesnom razvitku upravo slijedili logiku koju pretpostavlja liberalna tržišna doktrina. Ona to postiže tako da jednostavno uvodi aksiomatiku i kvantitativne metode neoklasične analize u povijesna istraživanja ekonomskih pojava. Postupak se opravdava time da bi se, ako suvremena ekonomska analiza vrijedi za suvremene pojave, ona morala pokazati jednako valjanom i za istraživanje ekonomskih pojava u povijesti. Zato se prigovara tradicionalnoj ekonomskoj povijesti da ignorira ekonomsku teoriju i da se ograničuje na deskriptivnu analizu ekonomskih aktivnosti i institucija, koja ne daje uzročno objašnjenje njihove prirode i dinamike. S neoklasičnom analizom, u interpretaciju povijesnih fenomena apriori se unose i uzročna objašnjenja i posebne ekonomske teorije i isključuju se moguće druge teorije i faktori povijesnoga razvitka, tako da je rezultat u visokoj mjeri tautološki. No, time se ekonomska povijest stavlja u službu jedne posebne socijalno-političke doktrine, u ovom slučaju liberalizma, koji ekonomski rast uglavnom objašnjava prirodom modernih ekonomskih institucija⁹

Ipak, teškoće neoliberalizma s povijesnim činjenicama time nisu prevladane. Uvjerjenje o postojanju nužne uzročne veze između uspona liberalizma i mo-

⁹ Time se i svako bavljenje ekonomskom poviješću stavlja u uske ideološke okvire. Tako sam North reducira smisao ekonomske povijesti na razvitak političkih i ekonomskih institucija: «Središnje pitanje ekonomske povijesti i ekonomskog razvitka objašnjenje je razvitka političkih i ekonomskih institucija koje stvaraju ekonomsko okruženje koje potiče rast proizvodnosti», a po njemu to su institucije liberalnog sustava, Vidi D. C. North, «Institutions», *Journal of Economic Perspectives*, 1991., sv. 5. str. 98.

dernog ekonomskog razvitka pokazalo se povijesno neutemeljenim. Ta se veza zasnivala na povijesnoj koincidenciji europske industrijske revolucije i širenja liberalnih institucija, posebno u Engleskoj između njezina uspona na rang dominantne svjetske ekonomske sile na svršetku 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća i liberalne reforme, ali je to poklapanje bilo tek približno, a uzročno teško dokazivo. Ekonomski rast i institucionalne promjene započele su mnogo prije industrijske revolucije. Već od početka 17. stoljeća zapadna Europa bilježi značajne komercijalne, političke i intelektualne prodore, tako da možemo govoriti o više usporednih revolucija, kao što su revolucije u pomorstvu i trgovini i financijama, u znanosti i obrazovanju, u urbanizmu, u poljoprivredi. Kapitalizam kao sustav nije sam po sebi proizveo industrijsku revoluciju. Primjera ekonomskoga rasta bilo je i prije i izvan Europe. Još je manje moderan ekonomski rast bio uvjetovan formiranjem liberalnoga sustava¹⁰. Liberalni realni ekonomski sustav, za razliku od liberalnih doktrina, u Engleskoj je tek uveden u drugoj polovini 19. stoljeća, kada je Engleska već počela gubiti svoju razvojnu dinamiku. Istodoban impresivan ekonomski rast Sjedinjenih Država, Njemačke, a zatim Japana i Rusije, bio je znatno više u znaku snažne državne razvojne strategije, nego jačanja sustava liberalnih institucija. Razvojne krize uvijek su rješavane državnim akcijom, a ne prepuštanjem razvitka slobodnom djelovanju tržišnih sila, kao što bi se očekivalo po logici liberalnih učenja¹¹.

Liberalizam kao sustav i praksa ekonomske politike uvijek je bio pragmatičan izbor vodećih svjetskih ekonomskih sila. Koliko god pristalice liberalizma zagovarali taj sustav iz apriornih uvjerenja - da on postiže najbrži ekonomski rast, blagostanje i slobodu ekonomskoga djelovanja, nijedna nerazvijena i ekonomski slabija zemlja nije ga rado sama izabrala kao svoj put rasta zbog prednosti koje bi joj on navodno donio. Liberalizam je uvijek bio pitanje odnosa s drugima, pa se najprije i pojavio kao projekt liberalizacije vanjske trgovine, a poslije i liberalizacije i drugih oblika međunarodnih ekonomskih odnosa. Liberalizam je uvijek ponajprije bio projekt ekonomsko-socijalne reforme, a ne projekt razvitka i modernizacije proizvodno-tehnoloških struktura. Naravno, pitanje ekonomskih slo-

¹⁰ Na povijesnom raskoraku između doktrinarnog razvitka, stvarnih procesa i političke reforme institucija posebno je insistirao Travelyan. «Kad je Adam Smith objavio *Bogatstvo naroda* 1776. teorijski je slom bio potpun, praktički slom je bio nedovršen, a politički slom nije ni počeo». G. M. Travelyan, (1928.) *British History in the Nineteenth Century, 1798.-1902.*, str. 161.

¹¹ Viziju svjetskog ekonomskoga rasta, kao specifičnog europskog kapitalističkog izuma, koji se s industrijskom revolucijom koncentrično širio iz zapadne Europe, uvjerljivo je osporio Eric L. Jones u knjizi *Ekonomski rast u svjetskoj povijesti* (2003.), Zagreb, Politička kultura (prijevod s engleskog *Growth Recurring, Economic Change in World History*, 2000.). Jonesova je osnovna teza izravno suprotna od liberalne doktrine, i glasi da je za uspješan ekonomski rast odlučan angažman vladajuće političke elite da ekonomski rast uzme kao svoj prioritetni politički cilj i da ga sustavno potiče sredstvima državne politike, pri čemu se institucionalni oblici te politike mogu značajno razlikovati.

boda unutar jedne zemlje nije nikada bilo nevažno za njezin ekonomski i politički razvitak, ali su se unutarnji razvojni i institucionalni odnosi rijetko rješavali općom liberalizacijom vanjskih odnosa. Homogenije i solidarnije društvene zajednice uvijek su imale potrebu za diferenciranijim pristupom i za raznovrsnijim mjerama regulacije svojih unutarnjih odnosa. Nerazvijene zemlje imaju razloga bojati se konkurencije jačih zemalja i ograničivanja mogućnosti da zaštite svoje posebne interese i aspiracije. Liberalizam se uvijek širio silom i pritiskom zemalja koje su imale najmanje razloga da se plaše konkurencije drugih, a ne očekivanjem slabijih zemalja da bi njime jačale svoju konkurentsku sposobnost u međunarodnoj razmjeni. Liberalna propaganda, međutim, rado se koristi činjenicom višeg stupnja razvitka i blagostanja razvijenih zemalja, prikazujući je izravnom posljedicom njihova liberalnog sustava.

I najnovija povijest pokazuje da ne postoji pozitivna korelacija između brzine ekonomskoga rasta zemlje i provedenih liberalnih reformi ekonomskoga sustava i politike. Prevladavanje ekonomske krize iz tridesetih godina 20. stoljeća, najveće u povijesti modernog kapitalizma, i ekonomska impresivna obnova nakon Drugog svjetskoga rata provedene su u znaku snažnog državnog intervencionizma. Ekonomski liberalizam nije se pokazao prikladnom koncepcijom za rješavanje dubljih ekonomskih poremećaja i izvanrednih stanja, ali ni za mirnodopske prilike ekonomski liberalizam nije pokazao prednosti koje mu se žele pripisati. U razdoblju ekonomskoga intervencionizma 1960.-1980. razvijene zemlje zabilježile su 3,2% rasta dohotka po stanovniku, a u neoliberalnom razdoblju 1980.-1999. zabilježile su stopu rasta od 2,2 %, dok su zemlje u razvoju svoju stopu rasta po stanovniku prepolovile sa 3,0% na 1,5 %, pri čemu najveći dio toga porasta otpada na Kinu i Indiju, koje nisu slijedile neoliberalne naputke. Ove brojke nedovoljno izražavaju dubinu ekonomske krize upravo onih zemalja u razvoju koje su slijedile liberalnu politiku. Tako je godišnja stopa rasta dohotka po stanovniku u Latinskoj Americi u istim razdobljima pala sa 3,1% na 0,6 %, a zemlje Afrike i Bliskoga Istoka u posljednja su dva desetljeća zabilježile negativne stope rasta, tj. pad dohotka. Bivše socijalističke zemlje u srednjoj i istočnoj Europi zabilježile su nakon njihova prijelaza u kapitalizam vjerojatno najveći pad dohotka i životnoga standarda u modernoj povijesti. Kada se tome dodaju negativni efekti rasta socijalne nejednakosti, odljeva kapitala i sloma društvenih institucija, ocjena neoliberalne šok-terapije još je poraznija.¹²

Za ekonomsku doktrinu koja se sama hvali svojim isticanjem primata efikasnosti proizvodnje nad svim ostalim aspektima ekonomskoga života (« Moramo prvo stvoriti bogatstvo prije nego što ga možemo raspodjeljivati») osobito je razorna činjenica njegovih slabih rezultata u ostvarivanju ekonomskoga rasta, posebno ako se, s dosta uvjerljivosti, može dokazivati da ti slabi rezultati proizlaze upravo

¹² Vidi, Ha-Joon Chang, ed. (2003.), *Rethinking Development Economics*, London: Anthem Press. str. 6. i Dio II.

iz te njegove jednostrane orijentacije na promociju privatnog bogatstva. Očiti izostanak rezultata u ekonomskome rastu zemalja koje su izričito vodile neoliberalnu politiku onda se prikriva, mjereći ekonomski napredak upravo provođenjem liberalnog programa institucionalne reforme (ekonomska sloboda, liberalizacija trgovine, razvijenost tržišnih institucija, stabilnost cijena i sl.). Na taj se način indirektno pokazuje da ekonomski rast nije ni prioritet liberalne politike. To se eventualno ublažava izražavanjem očekivanja da će izgubljeni rast biti, zbog novoga poticajnijega institucionalnog okvira, nadoknađen u nekom neodređenom budućem razdoblju.

Uspón neoliberalizma na vodeću poziciju u modernoj ekonomskoj misli posebno je proizveo negativne posljedice za ekonomiku razvitka, kakva se razvila kao posebna grana ekonomije u posljednjih šezdesetak godina. Same pretpostavke i metodologija standardne neoklasične koncepcije stavile su u pitanje ekonomski rast kao područje posebnoga i društveno prioritetnoga istraživanja. S jedne strane, dokazuje se da su ključne pretpostavke ekonomike razvitka nepotrebne, jer se mogu svesti na opće pretpostavke racionalnoga ponašanja neoklasičnoga učenja, zatim da je državna intervencija za poticanje rasta, čak i u slučaju teoretski općepriznatoga tržišnog neuspjeha (*market failure*), uzaludna, i to zato što će državna intervencija svakako dovesti do još gore situacije, jer je u načelu državna intervencija nesposobna proizvesti ikakvo dobro. Tako se dolazi do apsurdnog zaključka da ljudska svijesna kolektivna akcija, bez obzira koliko njezini nositelji bili inteligentni, obaviješteni i dobronamjerni, ne može nešto popraviti, čak ni u slučaju kada je tržišni mehanizam već doveo do očite društvene štete. Zato je neoliberalizam načelno protiv državne akcije u slučaju čak i većih poremećaja i kriza, jednako kao i protiv državnoga poticanja novih razvojnih izglednih inicijativa (*infant industry argument*), koje je neoklasična teorija prije uvijek priznavala. Budući da se neoliberalizam stalno poziva na razum i racionalnost, postavlja se pitanje: čiji to razum i racionalnost ima u vidu ako poriče mogućnost da se ljudi o ičemu mogu nešto racionalno dogovoriti i zajednički provesti?!

Neoliberalizam je nesumnjivo dominantna ekonomska doktrina u posljednjih tridesetak godina. Je li on već i realan ekonomski poredak svijeta teško je pouzdano utvrditi. On svakako već jest realan projekat takvoga poretka, iza kojega stoje dominantne društvene i političke sile svijeta. Nestanak ili marginalizacija alternativnih doktrina i sustava u javnim raspravama i programima nastave i istraživanja obrazovnih i istraživačkih institucija i u praksi ekonomske politike država i međunarodnih organizacija daju mu apsolutnu nadmoć u budućem oblikovanju svijeta. On se predstavlja kao «prirodni» poredak, koji nema alternative i s kojim se moraju pomiriti čak i njegove žrtve¹³. Prilagođivanje njegovim standardima moralo bi biti racionalan odgovor na njegove izazove, a svaki se

¹³ Vidi, Ulrich Beck (2004.), *Moć protiv moći u doba globalizacije, Nova svjetskopolitička ekonomija*, Zagreb, Školska knjiga.

otpor unaprijed proglašava iracionalnim i uzaludnim. Kritičko se preispitivanje njegovih filozofskih osnova, političkih maksima i realnih povijesnih postignuća danas smatra gotovo neumjesnim i izrazom prevladanih ideja i zastarjelog mentalnoga sklopa. Priznati povijesnu neminovnost neoliberalnog poretka smatra se znakom mudrosti, dobrog ukusa i otvorenosti duha.

«Što nam je jedno razdoblje bliže, manje ga razumijemo: svoje vlastito razdoblje razumijemo najmanje», tvrdio je Schumpeter, «..Govoriti općenito o jednom jedinom vladajućem *Zeitgeistu* znači iskrivljavati činjenice – a u većini je slučajeva to iskrivljavanje ideološko». ¹⁴ Ali ako tako malo razumijemo vlastito doba, ako na raspolaganju istodobno imamo zbunjujući izbor različitih pristupa i neprovjerenih tumačenja činjenica koje nas okružuju i koje uvelike utječu na naše mišljenje i ponašanje, kako s nekim stupnjem pouzdanja govoriti i djelovati u svojem vlastitome vremenu? Koliko se možemo osloniti na mišljenja i iskustvo naših prethodnika? Shumpeterovo upozorenje moramo ozbiljno uzeti i u razmatranju problema današnjega svijeta i vladajućih svjetonazora i ideologija, pokušavajući ih gledati u svjetlu spoznaja i iskustva prošlih naraštaja, nastojeći naći trajne elemente koji održavaju kontinuitet povijesnog zbivanja i ljudske svijesti o njemu, ali jednako tako moramo biti svjesni da je razumijevanje vlastita vremena naša prva zadaća i potreba. «Ne bezuvjetnom primjenom ocjena postignuća velikih ljudi koji su zasnovali naš sadašnji sustav, nego donoseći vlastiti sud o činjenicama naše vlastite generacije, mi možemo dokazati da smo njihovi dostojni sljedbenici», upozoravao je Alfred Marshall. ¹⁵

U naznačenom je okviru potrebno voditi i raspravu o neoliberalizmu i o ekonomskoj znanosti, ne dopuštajući da nam aktualna ideološka propaganda oduzme prostor za kritičko preispitivanje ocjena i doktrina koje nam se svakodnevno nude kao autoritativan uvid u stvari i preporuke za djelovanje. Skromni i u cjelini razočaravajući razvojni rezultati neoliberalne prakse, apriornost njegovih teorijskih konstrukcija, analitički sinkretizam, ideološki redukcionizam i nedostatak povijesne perspektive, dodatno postavljaju pred neoliberalne doktrine mnoga pitanja i o dosegue njegove znanstvene autentičnosti.

2. Liberalni sustav političke ekonomije u povijesnoj retrospektivi i u aktualnom trenutku

Liberalni sustav političke ekonomije izrastao na osnovi Smithova učenja već je oko sredine 1820-ih godina bio u punom raspadu, premda je liberalna reforma bila tek na početku. Oštro osporavanje njegovih postavki i rezultata djelova-

¹⁴ J. A. Schumpeter, (1975.), *Povijest ekonomske analize*, Zagreb: Informator, sv. II. str. 632.

¹⁵ A. Marshall, (1926.), *Official Papers of Alfred Marshall*, London: Macmillan, str. 368.

lo je razorno na njegov znanstveni ugled i na političku primjenljivost. Pozitivna činjenica koja ga je još podupirala bio je impresivni slijed nepobitnih uspjeha britanske razvojne politike koja se pripisivala politici ekonomskog liberalizma. Iako ta veza nije sasvim dokazana, jer su tu politiku uglavnom vodili konzervativci, a ne liberali i jer nije ni približno bila toliko radikalna koliko bi se prema teoriji moralo očekivati, nema sumnje da je otklanjanje prepreka mobilnosti i inicijativi poslovnih krugova snažno pozitivno utjecalo na ekonomski razvitak. Istina, to se poklopilo sa snažnim poletom znanosti, obrazovanja i tehnološke inventivnosti, što nije bezuvjetno posljedica liberalizma, ali je u očima javnosti i ekonomske struke to moglo tako izgledati. Veliki liberalni projekti, kao što su bili ukidanje sirotinjskih zakona, ukidanje žitnih zakona i opće prihvaćanje slobodne trgovine, još nisu bili realizirani.¹⁶ Smrću glavnih protagonista (Ricarda, Jamesa Milla, Saya, Benthama) smanjena je i snaga liberalne propagande, koja je pala na osrednje ekonomske pisce i publiciste (J. R. McCulloch, Jane Marcet, J. Bright, R. Cobden). Jedini veći pothvat učinio je J. S. Mill Sa svojim *Načelima političke ekonomije* (1848)¹⁷, ali se kod njega već osjetila sklonost za kompromis s alternativnim socijalno jače orijentiranim pristupima.

Raspad liberalnog sustava dao je poticaj i prostor za nastanak novih smjerala političke ekonomije. Neki su bili nastavak predsmitovske tradicije. Tako je njemački i američki protekcionizam po teorijskoj osnovi bio nastavak merkantilizma kao koncepcije nacionalnog razvitka s aktivnom ulogom države i zaštitom domaće proizvodnje od strane konkurencije. Historicizam i evolucionizam nastavili su tradiciju Jamesa Steuarta i Davida Humea, a socijalistička je kritika inspirirana starijim utopijskim projektima i kršćanskim moralom. Jačanje radničkog pokreta i njegove sve veće uloge u političkom životu dalo je dva osnovna nova smjera. S jedne strane, bila su socijal-demokratska učenja o evolutivnom razvitku unutar kapitalizma kroz radničku političku i socijalnu akciju, a sa druge je strane bio marksizam kao revolucionarna teorija koja je u razvitku kapitalizma vidjela osnovu i potrebu revolucionarnog prevrata, ukidanja privatnog vlasništva i uspostave planski organiziranog društvenog gospodarstva. Zanimljivo je da su oba ta smjera prihvaćala liberalnu politiku u kapitalizmu kao put razvijanja unutarnjih kapitalističkih proturječnosti i kao sredstvo za ostvarivanje svojih političkih ciljeva, a bili su sumnjičavi prema neliberalnim pokretima kao konzervativnima i bezizglednima. Tu je potrebno dodati i kršćanski socijalizam kao pokret organizacije društva i države na osnovi kršćanskog solidarizma. Valja također spomenuti

¹⁶ Sirotinjsko zakonodavstvo promijenjeno je 1834., žitni zakoni ukinuti su 1846., a englesko-francuski ugovor o slobodnoj trgovini (ugovor Cobden-Chevalier), potpisan je 1860., ali ga se Francuska uskoro odrekla.

¹⁷ Mill, John Stuart, (1948.), *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*.

i institucionalizam kao eklektičku koncepciju regulacije gospodarskih aktivnosti kroz različite institucije društva. Za razliku od liberalizma, svi su ti smjerovi isticali društvenu dimenziju gospodarskoga života. Nema potrebe ovdje nabrajati sve idejne smjerove u ekonomskoj znanosti toga razdoblja, nego je dovoljno samo ilustrirati koliko ekonomski život omogućuje različite proizvodne pristupe i koliko je nerealno očekivati da se svi ekonomski problemi mogu jednako dobro razumjeti i rješavati unutar jednog teorijskog sustava, kao što je bio sustav liberalnih doktrina

Potrebno je također istaknuti da ekonomski liberalizam nije u toj pluralnosti pristupa nestao sa scene. Velika Britanija ostala je i dalje glavno žarište liberalnih ideja i prakse, a od kraja 19. stoljeća pridružile su se i Sjedinjene Države. Njihova ekonomska moć i interesi i dalje su bili vezani uz slobodu trgovine i mobilnosti financijskog kapitala, pa su stara liberalna učenja bila dominantna, i to ne samo među političarima, nego i u akademskim krugovima. Privremeni poticaj oživljavanju liberalnih shvaćanja dao je uspjeh Darwinove teorije evolucije vrsta, koju su neki (Herbert Spencer, na primjer) pokušali primijeniti na ljudsko društvo u obliku socijalnog darvinizma, ali s negativnim rezultatom i s poučnim dokazom koliko je opasno teorije iz jednih područja znanosti prenositi na druga. Mnogo veću uslugu održanju liberalizma dale su razrada i kodifikacija klasičnih učenja u 1870-ima i u 1880-ima, a u njoj su sudjelovali vrsni i matematički obrazovani ekonomski analitičari iz više zemalja, ukupno poznati kao neoklasična škola (William S. Jevons, Carl Menger, Leon Walras, Alfred Marshall, Francis Y. Edgeworth, Vilfredo Pareto, Eugen von Böhm-Bawerk, Irving Fisher). Njihova je zasluga u matematičkoj formalizaciji iskaza klasičnih ideja, koja je dala klasičnom sustavu analitičku nadmoć prezentacije i dokazivanja. No, sporne su postavke klasičnog sustava ostale, samo manje uočljive. Ekonomski svijet prikazan je kao zatvoreni sustav međusobno povezanih tržišta, kao formalizirana Smithova «nevidljiva ruka», ali bez realnog sadržaja prethodne raspodjele resursa, bez odvijanja procesa i socijalne integracije, bez svega onoga što je nedostajalo i klasičnom sustavu. U novome ruhu liberalni je sadržaj dobio blještavije ruho, uz manje kompromise s političkim zahtjevima i s duhom vremena (ograničena preraspodjela dohotka, teorija blagostanja). Burna svjetska zbivanja, neprijateljstva i ratovi, bili su daleko od duha slobodne trgovine i slobodnoga pojedinca. Znakovito je da je kraj *laissez-fairea* oglasio iz Engleske 1926. godine John Maynard Keynes svojim djelom *Kraj laissez-fairea (The End of Laissez-faire)*, uoči najveće svjetske gospodarske krize i državno-intervencionističke revolucije u ekonomskoj praksi i ekonomskoj znanosti.

No povijest je ponovo iznenadila «racionalna očekivanja». Tko je poslije Keynesa i velikog broja izvrsnih ekonomista koji su ga slijedili u razradi intervencionističke teorije i politike, kojom se kapitalizam uspješno stabilizirao i ostvario jedno od najimpresivnijih razdoblja ekonomskog rasta do svršetka

šezdesetih godina 20. stoljeća, mogao očekivati da će se liberalizam opet vratiti u još oštrijoj formi i širim razmjerima i sa mnogo snažnijim političkim zagovarateljima. Da su J. S. Mill i J. M. Keynes danas živi vjerojatno bi bili veoma iznenađeni kad bi vidjeli kako je *laissez-faire* na početku trećega tisućljeća uskrsnuo i u punoj snazi, ponovno vlada svjetskom intelektualnom i političkom scenom u srdačnom savezu s ekonomskom znanostu, i da se njegov povratak proglašava ništa manje do «krajem povijesti». Ako i ne povjerujemo da je došao sretan kraj povijesti, ipak moramo priznati da se neke povijesne konstelacije ponavljaju i da nam to ponavljanje postavlja nova pitanja o kontinuitetu povijesti i uloge ekonomske znanosti u njoj. Ako vlastito vrijeme najmanje razumijemo, kako tvrdi Schumpeter, možda nam udaljenija zbivanja svojim ponavljanjem olakšavaju razumijevanje i snalaženje u našem vlastitom vremenu. No, ono što svakako može zbuniti jest načelno pitanje: mora li i znanost dijeliti sudbinu tih velikih povijesnih smjena raspoloženja, svjetonazora i praktičnih potreba. Moramo li uvijek iznova otkrivati ono što smo mislili da smo već jednom spoznali i provjerili? Kumulira li znanost trajna znanja i gradi li na njima trajnu mudrost, ili po potrebi i trenutnom ukusu stvara i razara znanja kao priručnu potrošnu robu?

Nezadovoljstvo općim stanjem ekonomske znanosti posljednjih godina u znanstvenoj zajednici naglo raste. Da je moderna ekonomska znanost u krizi slaže se sve veći broj uglednih ekonomista. Unatoč brzom širenju njezine upotrebe i sve strožoj formalnoj ekspoziciji, uvjerljivost njezinih rezultata sve je upitnija. Zamjera joj se izrazita ideološka pristranost prema liberalnim gledanjima, ali njezine slabosti sve više prelaze okvire ideološkog saveza s neoliberalizmom. Sve otvorenije se govori o njezinoj «bolesti», o opasnom «autizmu», koji je čini sve manje znanstveno relevantnom i socijalno odgovornom. Tako nedavno Geoffrey M. Hodgson ponavlja stariju ocjenu Marka Blauga, autoritativnog povjesničara ekonomske misli: «Moderna ekonomska znanost je bolesna. Ekonomska znanost sve više postaje intelektualna igra, koja se igra radi nje same, a ne radi praktičnih posljedica za razumijevanje gospodarskog života. Ekonomisti su pretvorili taj predmet u jednu vrstu socijalne matematike u kojoj je analitička strogoća sve, a praktična relevancija ništa»¹⁸.

Ovdje se ukazuje na njezinu pretjeranu matematičku formalizaciju koja postizuje razgovor o realnim pojavama i otežava njihovo razumijevanje. No, budući da se ekonomska znanost bavi generičkim fenomenima svakodnevne prakse, koji su ne samo načelno sumjerljivi, nego se i svakodnevno stvarno svode na zajedničko mjerilo vrijednosti, mogućnost i potreba primjene formalnih analitičkih metoda u

¹⁸ Mark Blaug (1997.), «Ugly Currents in Modern Economics», *Options Politiques*, 18(17), rujan, str.3. Na ovaj stav pozvao se je Tony Lawson u svome djelu *Reorienting Economics* (2003., London i New York. Routledge). Vidi Geoffrey M. Hodgson « On the Problem of Formalism in Economics», *Post- Autistic Economics Review*, br. 28, listopad, 2004., str. 3.

ekonomskoj znanosti mnogo je veća nego u ijednoj drugoj društvenoj znanosti. Već je na svršetku 19. stoljeća Alfred Marshall, tada vodeći ekonomski teoretičar, nagovijestio da će dvadeseto stoljeće biti u znaku široke primjene kvantitativne analize¹⁹, što se doista obistinilo. Ali primjena kvantitativnih metoda sama po sebi nije nikakvo zlo ako se primjenjuje s dužnim oprezom prema realnome sadržaju i tumačenju veza između analiziranih pojava. Nedostaci, na koje upućuju kritičari, ne odnose se na samu uporabu matematičkih formulacija, nego upravo na često pogrešnu ili nejasnu specifikaciju pojmova i veza ili na neutemeljne postulate, koji stoje iza matematičkih iskaza. Analitički formalizam postaje problem samo ako služi za prikrivanje pogrešno postavljenih ili namjerno pristranih teorijskih postavki, ali je to već teorijski problem, koji nas vraća samoj biti analize ekonomskih pojava. Stoga je izvorni i samostalni nedostatak potrebno tražiti u pristupima, vjerovanjima i u osnovnim idejama ekonomista, koji nisu predodređeni samo empirijskim i mjerljivim činjenicama i dokazima, nego često njihovim implicitnim «ontološkim» pretpostavkama i tumačenjima, s kojima, ponekad i nesvjesno, ekonomisti ulaze u analizu. Formalizam je zato obično popratna pojava dubljih teorijskih nedostataka ili svjesne ideološke manipulacije znanošću. Ako pomnije pratimo povijest ekonomske analize, barem u mjeri u kojoj je to učinio Schumpeter, lako ćemo zapaziti da je formalizam veoma stara bolest ekonomske znanosti, koja se u većoj ili manjoj mjeri pojavljuje u različitim povijesnim razdobljima, i to ne toliko u obliku matematičke formalizacije, koliko u obliku dogmatski konstruiranih teorijskih sustava.

Naravno, nemoguće je praviti teorijske konstrukcije u ekonomiji bez ikakvih apriornih postavki o čovjeku, o njegovu položaju u društvu, o njegovim motivacijama i o ponašanju u gospodarskoj aktivnosti. Ne može se zanemariti egzistencijalna potreba svakoga čovjeka da osigura sredstva za život, a ni društvena moć onih koji upravljaju pristupom drugih ljudi tim sredstvima. Gospodarski je život previše važan za održanje i za sigurnost pojedinaca i društva, a da se njemu ne bi morala posvetiti najveća pozornost. Čovjek se u ovoj sferi svakako mora suočiti s nekim tvrdim istinama života, s kojima se ne može poigravati i ignorirati veze s drugim ljudima, koje mu daju sigurnost opstanka. Svaka bi ljudska aktivnost postala nesigurnom i kaotičnom, kada bi se izgubilo svako povjerenje u regularnost i predvidivost ljudskog ponašanja i trajnost društvenih institucija. Čovjek ne mora biti sklon dogmatizmu da bi vjerovao da se ljudi razumno ponašaju i da uviđaju koristi za sve od takvoga ponašanja. Povjerenje u zajedničke vrijednosti nije samo

¹⁹ Vidi Arthur C. Pigou, *Memorials of Alfred Marshall*, 1925., str. 301. «Prednost koju ekonomija ima pred drugim granama društvene znanosti, proistječe, prema tome, iz činjenice, da njezino posebno područje djelovanja pruža dosta šire mogućnosti primjene egzaktnih metoda, nego što je to slučaj s bilo kojom drugom granom.». A. Marshall, *Principles of Economics*, London, Macmillan, 1961., str. 12.

neki individualni osjećaj, nego je i opća pretpostavka zajedničkoga života, na što ljudi u zajednici računaju, čak i onda kada znaju da se ponekad mogu i razočarati. Pretpostavka da se ljudi uvijek egoistično ponašaju, da im je stalo isključivo do vlastitoga interesa i da im se to uvijek pokazuje ekonomski racionalnim, teško se može prihvatiti na osnovi općeg iskustva i vrijednosti bilo koje sredine u kojoj ljudi zajedno žive.

Ako se sklonost racionalnom ponašanju prihvati kao problem univerzalne ljudske prirode, ostaje i dalje otvoreno pitanje imaju li svi ljudi iste informacije u trenutku donošenja odluka i je li interpretacija tih informacija isključivo logički problem, ili ovisi i o ljudskim sklonostima i drugim okolnostima koje nisu logičke prirode? Standardna ekonomska teorija to pitanje rješava postavkom da je sustav opće slobodne tržišne razmjene ujedno i sustav potpune informiranosti, da je puna informiranost trenutna i ne zahtijeva dodatno vrijeme ni dodatne troškove, a formiranje ljudskih želja i preferencija ostavlja izvan okvira ekonomskoga razmatranja, kao da ono ne ovisi o ekonomskom položaju čovjeka. Ona prikazuje čovjeka isključivo kao apstraktnog kupca u apstraktnom prostoru opće razmjene. Zakonitost njegova ponašanja razmatra se isključivo sa stajališta njegove slobode izbora, a društvena se determiniranost formiranja njegovih potreba i izvora njegove kupovne moći ignorira.

Da bi sačuvala svoju praktičnu važnost ekonomska znanost mora se, međutim, baviti realnim svijetom na pretpostavkama koje omogućuju plodno istraživanje svih njegovih relevantnih aspekata. Slabost je suvremene standardne ekonomske znanosti to što ona ograničuje istraživanje važnih problema suvremenoga društva i svijeta, često zamjenjujući objašnjenja općim pretpostavkama ili nedokazanim dedukcijama. Time nasilno unificira ljudsko civilizacijsko iskustvo i forsira dominaciju određenih svjetonazora i oblika mišljenja, a sve to na štetu znanstvene objektivnosti i potpunijega uvida u odnose i procese realnoga života. Sve glasnija kritika takvoga smjera razvitka ekonomske znanosti zahtijeva, po riječima G. M. Hodgsona, da se «prihvati realistička filozofska perspektiva». I nastavlja «Realizam priznaje da svijet postoji izvan naših percepcija. Realisti drže da znanosti, uključujući ekonomsku znanost, da bi odgovorile svojoj zadaći, ne bi smjele biti zatvorene logičke igre, nego pokušaji suočavanja s aspektima realnog svijeta i njihova razumijevanja... Zajednički je imperativ realista: razumjeti realni svijet»²⁰. Pritom se Hodgson poziva na mišljenje više ekonomskih teoretičara, kao što su M. Blaug, V. Chick, T. Lawson, U. Mäki, a mogao je dodati i veliki broj drugih vodećih svjetskih ekonomista (da spomenemo samo J. Stiglitz i Ha-Joon Changa) i cijele škole institucionalista, regulacionista, kejnezijanaca i razvojnih ekonomista.

²⁰ G. M. Hodgson, *op. cit.* str 10.

No, «autistička bolest» vladajućega smjera moderne ekonomske znanosti, kao što smo već vidjeli, nije nešto novo i nepoznato. Istina, razmjeri te bolesti danas su mnogo veći i oblici su mnogo zloćudniji nego što su u povijesti bili. Zbog sve veće važnosti ekonomskih procesa u sve više globaliziranom i međuovisnome svijetu, stanje u ekonomskoj znanosti nije uzak profesionalni problem jedne znanstvene discipline, nego je mnogo širi ekonomski, politički i ideološki problem suvremenoga svijeta. Vjerojatno nijedna druga znanost ne utječe danas toliko na razumijevanje razvojnih procesa, na formiranje svjetonazora i na oblikovanje velikih projekata društvene reforme, koliko ekonomska znanost. Upravljanje razvojem ekonomske znanosti značajan je element upravljanja svijetom i formiranja odnosa moći u društvu. Ako ekonomska znanost mora biti samo racionalizacija postojećega stanja stvari, onda je doista njezina uloga marginalna i više služi vanznanstvenoj svrsi, nego spoznaji bitnih i praktičnih istina o čovjeku i društvu. Jedan od vodećih suvremenih liberala, Robert E. Lucas, s frapantnom je iskrenošću priznao bit sukoba između liberala i njihovih osporavatelja kada je napisao: «Također je jasno da se državne politike mnogo bave pitanjem koja je od situacija dominantna u nekom određenom vremenu. Što bi onda bilo prirodnije, nego gledati zadaću agresivne ekonomike kao otkrivanje koje bi politike vodile prema poželjnijoj situaciji i onda zagovarati njihovo prihvaćanje? To je bilo obećanje kejnezijanske ekonomike, i čak sada, kada je znanstvena ispraznost toga obećanja posve očita, njegova je privlačnost razumljiva svima koji se nadaju da društvena znanost pruža išta više od elegantne racionalizacije postojećega stanja stvari».²¹ Ako doista Lucas vjeruje da, ne samo ekonomija, nego i sve društvene znanosti, služe samo «elegantnoj racionalizaciji postojećeg stanja stvari», onda je raskol ne samo razumljiv, nego i nepremostiv.

Iskazi ekonomskih spoznaja nisu interesno neutralni, a teorije i sustavi kao kompleksne intelektualne konstrukcije mogu lako poslužiti kao oruđa ideološke i političke borbe. Uzroci pogrešna zaključivanja mogu biti različiti, ali sistematska pristranost u zaključivanju ima trajnije i opasnije posljedice za istinitost iskaza i obično upućuje na interes da se vrijednost istine podredi drugim probicima i ambicijama. Ekonomska je znanost preusko vezana uz odnose distribucije bogatstva i moći u društvu, a da ne bi bila trajno izložena opasnosti od interesne zloupotrebe. Racionalizacija postojećega stanja istovremeno je i načelno slaganje s njim. Suvremeni je savez ekonomske znanosti i neoliberalizma jedan od najuočljivijih simptoma te oportunističke bolesti, ali svakako ne jedini. Ni drugi smjerovi ekonomske znanosti nisu imuni na te slabosti, kao što je bio izraziti primjer ideološkog saveza između marksizma i komunizma.

Jedan važan razlog ideološke pristranosti ekonomske znanosti i ekonomskog liberalizma jest okolnost da je njezina primjena najraširenija u regulaciji i upra-

²¹ Robert E. Lucas, «Understanding Business Cycles» u David Laidler (ed.), (1999.) *The Foundations of Monetary Economics*, vol.II. str. 450.

vljanju realnih ekonomskih procesa, koji su najviše u ingerenciji i pod kontrolom vlasničko-menadžerske elite, one društvene skupine čiji pripadnici donose najveći dio važnih ekonomskih odluka. Većina njih ima formalno ekonomsko obrazovanje. Iz toga segmenta društvenoga života dolazi i najveći dio potražnje za stručnim ekonomskim upravljačkim i istraživačkim uslugama, a to bitno utječe na profil obrazovanja i na orijentaciju istraživanja, jednako kao i na način mišljenja i na hijerarhiju vrijednosti u ekonomskoj profesiji. Je li potrebno profesiju odgajati u oportunističkom duhu prema postojećem stanju i odvrćati je od svake moguće pozitivne akcije? Kako se ekonomska uloga države smanjuje, tako opada i potražnja države za ekonomskim stručnjacima i njihovim istraživačkim uslugama. U tom se pogledu i predmet ekonomske znanosti redefinira i restrukturira u smislu veće zastupljenosti poslovne ekonomije, tehnika poslovnog upravljanja i poslovne analize, a na štetu ekonomske teorije, makroekonomije i istraživanja društvenih aspekata ekonomskoga života. Ekonomska je znanost sve manje predmet bavljenja zakonodavaca, političara, državnih funkcionara i samostalnih intelektualaca, a sve je više predmet bavljenja izvršnih direktora korporacija, poslovnih udruga, bankara, i njihovih savjetnika i zaposlenika. Poslujući u uvjetima globalizacije, te skupine preuzimaju standarde poslovanja i standarde obrazovanja i mišljenja iz najrazvijenijih sredina. Tome pridonose i međunarodne financijske i ekonomske organizacije, koje su također pod presudnim utjecajem tih sredina, njihovih interesa i mišljenja. U takvim je uvjetima teško izbjeći interesnu i ideološku pristranost ekonomske znanosti i ograničujući pritisak na slobodno i objektivno promišljanje ekonomskih i socijalnih problema suvremenoga društva i svijeta, sa stajališta brige za opće blagostanje, dostojanstvo čovjeka i društvenu pravdu.

Richard Jones, jedan od istaknutih engleskih ekonomista i humanista prve polovine 19. stoljeća, zastupnik povijesno-evolucionističkog pristupa ekonomskom istraživanju, prvi je upozorio na interesnu povezanost ekonomske znanosti i vlasničko-poduzetničke klase, koja je danas mnogo veća nego u njegovo vrijeme. Opisujući stanje ekonomske znanosti svoga doba pronicljivo je zapazio da se u političkoj ekonomiji, «očito ponavlja jedna pogreška koja se tako često čini u potrazi za drugim predmetima ljudskog postignuća. Ljudi su ... odustali od nužnih uvjeta, propisanog postupka, po kojem se znanje može jedino pouzdano stjecati; u svom naporu da uspostave opća načela, oni su prebrzo napustili obvezu da se dugo i ponizno zadrže među stvarima, da bi prerano preuzeli uzbudljiviji posao postavljanja tih maksima imponantne općenitosti, koje su istraživača naoko odjednom uzdizale u položaj zakonodavca za svoj predmet, i dale mu, kao nekim iznenadnim prodorom intelektualne moći, u jednome trenu, komandu nad njezinim najdaljim pojedinostima». Da bi u produžetku zaključio: «... Istina je promašena, ne zato što sabrani i sveobuhvatni prikaz povijesti i stanja čovječanstva ne bi doveo do istine, čak i u tom zamišrenom predmetu, nego zato što su oni koji su bili

najaktivniji u širenju pogreške, stvarno odustali od posla da uopće provedu takvo jedno istraživanje: da su ograničili svoja zapažanja, na kojima su zasnivali svoja zaključivanja, na mali dio prostora, koji ih je neposredno okruživao, i onda su odmah nastavili podizati nadgradnju doktrina i mišljenja, ili potpuno pogrešnih ili, ako su bile djelomično točne, toliko ograničenih u primjeni koliko se pružalo područje s kojeg su materijale prikupljali»²²

Uspon ekonomske znanosti na rang dominantne društvene znanosti i njezino stavljanje u ulogu društvene ideologije i svjetonazora, sam je po sebi značajan društveni i politički fenomen koji se teško može razumjeti izvan povijesne perspektive međudjelovanja realnohistorijskih procesa i teorijskog razvitka. On uvelike i prelazi granice ekonomskog istraživanja i po svojem karakteru, doseg i opasnostima koje implicira doista pripada onoj vrsti društvenih problema, koji se odnose na opći smisao društvenoga razvitka i na ravnotežu sila promjene, s jedne strane, i sila obnove i stabilnosti društva, o kojoj sa zabrinutošću govori Hobsbawm. Bez kritičke analize mjesta, uloge i povijesnoga razvitka ekonomske znanosti u suvremenome svijetu, teško je razumjeti karakter i rizike njegove neravnoteže, a još manje mogućnosti i izazove njezina prevladavanja. Velika pitanja ljudske povijesti očito, nakon sloma velikih projekata i frustrirajućeg iskustva 20. stoljeća, ušla su ponovno na velika vrata.

Zanimljivo je da se Hobsbawm u svom snažnom *pledoyeru* za raspravu o *novom dobu razuma*²³ obraća marksističkim povjesničarima, da barem pomognu u razjašnjavanju geneze krize suvremenoga svijeta, smatrajući da je ono što marksizam može pridonijeti historiografiji danas veće i važnije od onoga što je prije dao²⁴. Ne poričući važnost prošlih i budućih doprinosa marksističkih povjesničara, razumijevanju razvitka modernoga svijeta, ipak mi se čini da bi to mogla biti još jedna modernistička zabluda. Raspad marksističkog komunizma dio je problema moderne povijesti, a ne put njezina razumijevanja. Zašto bismo od marksista očekivali bolji uvid u anatomiju vlastitoga neuspjeha od drugih koji tim svjetonazorom nisu opterećeni? Osnovno pitanje krize suvremenog društva nije, koja varijanta racionalizma, (kojoj pripada i marksizam) ima najviše šanse da stabilizira moderno društvo i osigura njegov dalji razvitak, nego: postoji li neka alternativa izvan toga okvira mišljenja i prakse? Ako je modernizam općenito u krizi, onda su u krizi i sve njegove varijante, uključujući i liberalizam. U doba pobjedničkoga hoda neoliberalizma, koji bi svjetsku povijest navodno doveo «do kraja», morali bismo otvoriti najširu raspravu o krizi liberalizma kao o iminentnom svjetsko-

²² Richard Jones, *An Essay on the Distribution of Wealth*, 1831. pretisak, Augustus M. Kelley, New York, 1964.. str. XXII- XXIII.

²³ Vidi, E. J. Hobsbawm, «History, a new age of reason», *Le monde diplomatique*, prosinac 2004.

²⁴ *Ibid.*

povijesnom izazovu. Neproductivno bi bilo tu raspravu otvarati s marksističke pozicije koja je u srazu s liberalizmom već doživjela povijesni poraz. Razjašnjenje uzroka i prirode povijesne simbioze ekonomske znanosti i liberalizma, jednako kao i mogućnosti njihova razvoda, sigurno bi moglo pružiti bolji uvid u izazove suvremenoga svijeta.

Razmatrajući proizvodnju i raspodjelu bogatstva kroz povijest i zakone koji reguliraju blagostanje i napredak stanovništva, dolazimo do pouzdanoga zaključka da se društvo sve više diferencira po veličini i po izvorima bogatstva, po socijalnom položaju, po funkcijama i moći koju obnašaju pojedine skupine stanovništva; da je uvijek bilo slabih i moćnih, zaslužnih i manje zaslužnih, vladajućih i ovisnih, da je položaj pojedinca nesiguran i promjenljiv i da su mali izgledi da se ikad uspostavi društvo potpune jednakosti, pravde i sklada. Štoviše, zaključujemo da je ta diferencijacija izvor društvene moći i napretka, u mjeri u kojoj je osnova podjele rada, kombiniranja različitih znanja i umijeća u društvenu organizaciju rada i razmjene dobara i usluga na širokim prostranstvima ljudske ekumene. Velike političke, socijalne, moralne i intelektualne promjene dovode do promjena u ekonomskoj organizaciji društava, kako subjekata, tako i načina na koji se ona ostvaruje, ali i proizvodnih snaga društvenog tijela. To možemo dobro pratiti i na razvitku modernoga kapitalizma. Poduzetničko-menadžerska klasa postupno se uzdiže iz radnih klasa i oslobađa se potrebe fizičkoga rada, monopolizirajući vlasničko-upravljačke funkcije, ali njezin interes i dalje ostaje da proizvodna moć radnika koje zapošljava bude što veća. Ona nastoji organizirati ljudsku proizvodnu aktivnost na najproduktivniji način, povećanjem ulaganja znanja i proširenjem područja djelovanja. Na to je tjera konkurencija kao osnovno načelo te organizacije.

No radnici su, koliko god bili sredstvo proizvodne aktivnosti, drugi aktivni element proizvodne snage i njezina rasta, kao nositelji napora, znanja, vještina, radne motivacije. Radnici, još više nego kapitalisti, u proizvodnu aktivnost ulažu svoj život, svoje sposobnosti i društveni položaj. Između ekonomske i socijalne organizacije društva, s jedne strane, i društvene proizvodne snage i stabilnosti, sa druge strane, postoji uska veza. Ta veza nije samo stvar individualnog ugovora, nego jednako i pravne, socijalne i političke konstitucije društva, kao odnosa različitih društvenih klasa i skupina. Ti se odnosi ne mogu nikada jasno razumjeti na razini odnosa pojedinaca, ako se ne shvati *zašto* su, za razliku od *kako*, ti odnosi uspostavljeni i kako se mijenjaju. Objašnjenje toga bitna je i prava zadaća ekonomske znanosti.

No tu je i osnovna crta raskola u ekonomskoj znanosti. Oni koji nastoje svesti ekonomsku znanost na pitanje: *kako* funkcioniraju ekonomske institucije i mehanizmi? iz njezina područja isključuju pitanja socijalne strukture, morala i prava sudjelovanja svih u društvenome napretku. Oni se postavljaju na poziciju povlaštene kapitalističko-menadžerske klase, koja je po logici svoje funkcionalne logike sklona misliti da svi rezultati društvenoga napretka pripadaju njoj, a da se

radne klase moraju zadovoljiti minimalnim udjelom u društvenome proizvodu na razini golog održanja, da dohotke radnih klasa valja isključivo tretirati kao potrebne troškove proizvodnje u danim uvjetima konkurencije. To je uvijek bio stav liberalne doktrine, kako u vrijeme Adama Smitha, tako i u današnje vrijeme neoliberalizma, ali je već Richard Cantillon, na samom početku ekonomske znanosti, jasno poručio da pravo na život mora biti osnovno načelo svake ekonomije: «... bilo što da ljudi proizvode svojim radom, taj rad treba da osigura njihovo uzdržavanje. To je veliko načelo koje se svakodnevno čuje čak i iz usta malih ljudi koji se nimalo ne bave našim spekulacijama i koji žive od svog rada i svojih poduzeća». I na kraju je podcrtao » *Svi ljudi treba da žive*«. ²⁵ Je li potrebno danas dodati: u dostojanstvu i sigurnosti.

Ekonomska znanost, iako nije pozvana da bira između ekonomskih i društvenih poredaka, ne može biti neutralna između onoga «što je bezuvjetno dobro i onoga što je bezuvjetno opasno i štetno za društveni poredak, vrlinu i sreću», poručio je Richard Jones, ²⁶ da bi ulogu ekonomske znanosti ovako opisao: «Ako bismo čak i pogrešno prihvatili,... da sve ono što se izravno odnosi na društvenu strukturu, moral i sreću naroda, leži izvan područja političke ekonomije, ipak ni za trenutak ne bismo smjeli okrenuti leđa našem odabranom smjeru istraživanja. Izvan političke ekonomije,... ali ipak usko i nerazdvojno povezano s istinama koje ona naučava, onda bi ostale te njezine primjene, preko kojih nam jedino može pomoći u vršenju i preusmjeravanju političkih i socijalnih utjecaja, koji prate hod nacija od primitivnosti i nemoći prema moći i civilizaciji. Ta primjena znanosti uvijek bi bila upravljena najboljem poretku obzira, koji svoje rezultate čini vrijednima, a trud da ih postignemo podnošljivim» ²⁷

Pogrešno razumijevanje naravi i uloge ekonomske znanosti, nažalost, događa se i danas, možda šire i opasnije nego ikada, nakon što je ekonomska znanost u cjelini pokazala da može biti inventivna, korisna i odgovorna u tretiranju i onih društvenih problema, koje njezin sadašnji dominantni smjer nerado priznaje i isključuje iz svoga područja. Mnoga se velika ostvarenja ekonomske znanosti, sa svim iskustvom golemih ekonomskih socijalnih i političkih izazova, danas olako ignoriraju. No, pouka je povijesti da u napretku naroda prema blagostanju i novim civilizacijskim postignućima postoji neraskidiva veza između slobode i odgovornosti, da je sloboda blagodat, koju dugo ne uživa nitko tko je ne zna povezati s odgovornošću prema bližnjima i budućim naraštajima, i s dobrom voljom suradnje ljudi i naroda na zajedničkim ciljevima.

²⁵ Cantillon, Richard, (1734, 1755) *Opća rasprava o prirodi trgovine*, hrvatski prijevod, CKD, Zagreb, 1982. str. 78.

²⁶ Jones, Richard, (1859), *Literary Remains. Lectures & Tracts on Political Economy*, pretisak Augustus M. Kelley, New York 1966. str 412.

²⁷ *Ibid.* str. 406.

ODABRANA LITERATURA

1. Aglietta Michel i Orléan André (ed), (1998.), *La monnaie souveraine*, Pariz: Editions Odile Jacob, hrvatski prijevod *Novac i suverenitet*, Zagreb, Golden Marketing, 2004.
2. Ahrens, Joachim, (2002.), *Governance and Economic Development. A Comparative Institutional Approach*, Cheltenham UK: Edward Elgar
3. Ayres, Clarence R. (1962.), *The Theory of Economic Progress*, New York: Schocken Books
4. Baletić, Zvonimir, (1972.) *Ekonomski proces i ekonomska teorija*, Zagreb, Informator
5. --- (1989.), «Hrematistika- izazov nepoćudne ekonomije», *Politička misao* br. 3. Zagreb, Fakultet političkih znanosti.
6. --- (1985.), «Isaac Gervaise: prvi teoretičar opće ravnoteže», *Economic Analysis*, br.3. Zagreb
7. Baude, Michel i Dosteller, Gilles, (1997.), *Economic Thought since Keynes*, Abington: Routledge
8. Beck, Ulrich, (2004.) *Moć protiv moći, u doba globalizacije. Nova svjetsko-politička ekonomija*, Zagreb: Školska knjiga
9. Bentham, Jeremy, (1787.), *Defence of Usury*, u *Economic Writings* (1952), London: Allen & Unwin
10. --- (1789.), *Intodruction to the Principles of Morals and Legislation*, London
11. --- (1792.-95.), *Manuel of Political Economy*, 3 sv. London
12. Blaug, Mark, (1997.) «Ugly Currents in Modern Economics», *Options politiques*
13. Cantillon, Richard, (1734., 1755.), *Essai sur la nature du commerce en général*, Pariz: INED, 1952.; hrvatski prijevod, *Opća asprava o prirodi trgovine*, Zagreb, CKD, 1982.
14. Commons, John R. (1990.) *Institutional Economics. Its Place in Political Economy*, London: Transactions Publications
15. Chamley, Paul, (1963.), *Economie politique et philosophie chez Steuart et Hegel*, Pariz: Dalloz
16. Cornwall, John,- Cornwall Wendy, (2001.), *Capitalist Development in the Twentieth Century. An Evolutionary-Keynesian Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press
17. Crouch, Colin - Streeck, Wolfgang, (1997.), *Political Economy of Modern Capitalism*, London: Sage Publications

18. Foreman-Peck, James, (1998.), *Historical Foundations of Globalization*, Cheltenham: Edward Elgar
19. Gomory, Ralf - Baumol, William, (2000.), *Global Trade and Conflicting National Interests*, Cambridge The MIT Press
20. Gordon, Barry, (1975.), *Economic Analysis before Adam Smith*, London: The Macmillan Press
21. Ha-Joon Chang, (ed.), *Rethinking economic development*, London: Anthem Press
22. Hayek, Friedrich von, (1973., 1976., 1979.), *Law, Legislation and Liberty*, London, Chicago: Routledge and Kegan Paul-The University of Chicago Press
23. Heckscher, Eli F. (1955.), *Mercantilism*, 2 sv. London: Allen & Unwin
24. Hicks, John, (1969.), *A Theory of Economic History*, Oxford: Oxford University Press
25. Hobsbawm, Eric J. (2004.), «History, a New Age of Reason», Pariz: *Le monde diplomatique*, prosinac
26. --- (1962.), *The Age of Revolution. Europe 1789-1848*, London: Weidenfeld & Nicolson; hrvatski prijevod *Doba revolucije. Evropa 1789-1848*. Zagreb: Školska knjiga
27. Hodgson, Geoffrey M. (2004.) «On the Problem of Formalism in Economics», *Post-Autistic Economics Review*, listopad
28. Hoselitz, Bert F. (ed), (1960.), *Theories of Economic Growth*, New York: The Free Press
29. Hume, David, (1752.), *Political Discourses*; hrvatski prijevod, *Ekonomске rasprave*, (2004.), Zagreb: Politička kultura
30. Hutchison, Terrence W. (1977.), *Knowledge and Ignorance in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press
31. --- (1978.), *On Revolutions and Progress in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press
32. Jones, Richard, (1831.), *An Essay on the Distribution of Wealth and the Sources of Taxation*, pretisak, New York: Augustus M. Kelley Economic Classics, 1966.
33. --- (1859.), *Literary Remains. Lectures and Tracts on Political Economy*, pretisak, New York: Augustus M. Kelley Economic Classics, 1964
34. Jones, Eric L. (2000.), *Growth Recurring – Economic Change in World History*, Ann Arbor: The University Press; hrvatski prijevod *Ekonomski rast u svjetskoj povijesti*, Zagreb: Politička kultura, 2004.

35. Kant, Immanuel, (1956.), *Kritika praktičnoga uma*, Zagreb: Kultura
36. Kasper, Wolfgang i Streit, Manfred E. (1998.), *Institutional Economics. – Social Order and Public Policy*, Chetenham UK: Edward Elgar
37. Keynes, John Maynard, (1979.), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: The Royal Economic Society
38. --- (1931.), « The End of Laissez- faire», u *Essays in Persuasion* Dio II.
39. Krupp, Sherman R. (1966.), ed. *The Structure of Economic Science. Essays in Methodology*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall
40. Kuhn, Thomas S. (1962.), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: The University of Chicago Press
41. Lawson, Tony M. (2003.), *Reorienting Economics*, London-New York: Routledge
42. Letiche, John M. (1975.), *Balance of Payments and Economic Growth*, New York: Augustus M. Kelley
43. Lindbeck, Assar, (1994.), *Unemployment and Macroeconomics*, Cambridge MA: The MIT Press
44. Lucas, Robert E. (1999.), «Understanding Business Cycles» u David Leidler (ed.), *The Foundations of Monetary Economics*, sv. II. Cheltenham UK: Edward Elgar
45. Mäki , Uskali, (2001.), *The Economic World View. Studies in Ontology of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press
46. Malthus, Thomas Robert, (1798.), *An Essay on the Principle of Population*, London: Penguin Books, 1970.
47. Marshall, Alfred, (1890.), *Principles of Economics*, različita izdanja; hrvatski prijevod *Načela ekonomike*, Zagreb: CKD, 1987.
48. ---- (1926.), *Official Papers of Alfred Marshall*, London: Macmillan
49. Marx, Karl, (1956.), *Teorije o višku vrednosti*. 3 sv. Beograd: Kultura
50. McGregor, D. H. (1944.), *Economic Thought and Policy*, Oxford: Oxford University Press
51. McNeil, William H. (1963.), *The Rise of the West. A History of Human Community*, Chicago: The University of Chicago Press
52. Mill, John Stuart (1848.), *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*, (ed.) W. J. Ashley, 1929.
53. Mokyr, Joel, (2002.), *The Gifts of Athena. Historical Origins of the Knowledge Society*, Princeton: Princeton University Press
54. Muller, Jerry Z. (1993.), *Adam Smith in His Time and Ours*, Princeton: Princeton University Press

55. North, Douglass C. (1973.), *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press
56. ---- (1991.), «Institutions», *Journal of Economic Perspectives*, br.5.
57. Olson, Mancur, (1982.), *The Rise and Decline of Nations*, New Haven-London: Yale University Press
58. Perry, Marvin, (1993.), *An Intellectual History of Modern Europe*, New York: Houghton Mifflin
59. Polanyi, Karl, (1944.), *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*; hrvatski prijevod *Velika preobrazba. Politički i ekonomski izvori našeg vremena*, Zagreb: Jesenski i Turk, 1999.
60. Quesnay, François, (1757.) *Maximes générales du gouvernement économique*; (1758.) *Tableau économique*
61. Rashid, Salim, (1998.), *The Myth of Adam Smith*, Cheltenham-London: Edward Elgar
62. Ravenstone, Piercy, (1821.), *A Few Doubts as to the Correctness of Some Opinions Generally Entertained on the Subject of Population and Political Economy*, pretisak, New York: Augustus M. Kelley Economic Classics, 1966.
63. Ricardo, David, (1817.) *Principles of Political Economy and Taxation*; hrvatski prijevod *Načela političke ekonomije i oporezivanja*, Zagreb: Kultura 1953.
64. Rima, Ingrid H. (1986.), *Development of Economic Analysis*, New York: Irwin
65. Routh, Guy (1975.), *The Origins of Economic Ideas*, London: Macmillan
66. Schumpeter, Joseph A. (1954.), *History of Economic Analysis*, Oxford: Oxford University Press; hrvatski pijevod (1975.), *Povijest ekonomske analize*, Zagreb. Informator
67. Shackle, George L. S. (1972.), *Epistemics and Economics. A Critique of Economic Doctrines*, Cambridge: Cambridge University Press
68. Sismondi, Jean, Ch. L. Simonde de, (1815.), *Political Economy*, Edinburgh Encyclopaedia; pretisak Augustus M. Kelley, 1966.
69. Smith, Adam, (1776.), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford The Clarendon Press 1976.; hrvatski prijevod *Bogatstvo naroda*, Zagreb: Kultura, 1952.
70. --- (1759.), *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford: The Clarendon Press, 1976.
71. --- (razne godine), *The Works and Correspondance of Adam Smith*; Oxford: The Clarendon Press, 6 svezaka

72. Spinoza, Benedict de, (1958.), *Political Writings*, Oxford: The Clarendon Press
73. Steuart, Sir James, (1767.), *An Inquiry into the Principles of Political Economy, Being an Essay in the Science of Domestic Policy in the Free Nations*, London: Millar and Cadell; Chicago: The University of Chicago Press, 1966.
74. Stiglitz, Joseph E. (2002.), *Globalization and Its Discontents*, New York: W. Norton & Co
75. Štampar, Slobodan, (1953.), *Ekonomisti XVII i XVIII stoljeća*, Zagreb: Kultura
76. --- (2003.), *The Roaring Nineties. Seed of Destruction*, London: Allen Lane, Penguin Group
77. Trevelyan, G. M. (1928.), *British History in the Nineteenth Century 1798-1902*, New York: Longmans, Green & Co
78. Turgot, A. M. Jacques, (1947.), *Turgot (1727-1781) Textes Choisis* i predgovor, Pierre Vigreux, Pariz: Dalloz
79. Viner, Jacob, (1975.), *Studies in the Theory of International Trade*, Clifton-London: Augustus M. Kelley
80. --- (1968.), «Adam Smith», u *International Encyclopaedia of Social Sciences*.
81. Williamson, John, ed., (1990.), *Latin American Adjustment. How Much Has Happened?*, Washington: Institute for International Economics

PRIVATE CAPITALIST FUNDAMENTALISM, ECONOMIC LIBERALISM AND ECONOMIC SCIENCE

Summary

The neoliberalism, as the new variant of economic liberalism, in the last three decades was imposed as the dominant economic-political doctrine of the social development, conceived primarily from the standpoint of interests and freedom of action of the privately owned capital, presented as a universal project of economic organization of the world. It is advocating privatization and deregulation of economic activities, free circulation of international economic flows and systematic limitation of the state functions in the economic field. The dissolution of communism, as a possible alternative social system and a need of returning of several countries with state management of the economy to the market system, gave to the liberal movement a new large sway. The evolution of such stances was accompanied and itself supported similar development of economic science, its prevailing stream joining efforts, offering a theoretical rationalization of the liberal doctrine and practice.

The ideological alliance of liberalism and economic science, however, could not have passed without serious harm to the economic science. It was forced to adopt liberal ideologico-political postulates as obligatory for the economic science in general, thus limiting it to one historically specific social system and practice of economic organization, by qualifying all other social systems as delusions. In this way, the room for critical considerations of contemporary real problems of the world developments has been narrowed, and the economic science has been deprived of a large part of its intellectual heritage, which was developed and proved as its legitimate and useful scientific achievements. Many streams of economic science, scientific status of which never was convincingly challenged, were cut off from the «standard» stream and pushed on the margin of economic thought, education and practical application. The ideological dogmatism so has become the «standard» model of economic thinking.

To make the paradox greater, the liberal conception of the economy in the history of economic thought is not new. This conception, developed at the end of 18th century, on the basis of Adam Smith's teachings, in a large extent was determined by particular personal and age-dependent circumstances, and in many respects disputed from the very beginning, for its internal logical inconsistencies and for its failure to give satisfactory responses to the great economic disruptions and social conflicts of the age. Several alternative theoretical developments sprang from the rejection of the liberal doctrine and offering more adequate and more convincing approaches and principles.

After having presented historical origins and development of the liberal doctrine, as well as limits of its application to the conditions of the present times, the author is pleading for the reaffirmation of freedom and diversity of economic enquiries in a large historical and social context, without ideological prejudices. To the economic science, facing today no less pressing demands, this would reestablish vitality and scientific standing for solving complex social problems and diminish dissatisfaction of many eminent economists with its present role.

PRAZNA str. 592